

MICHAL PLOS

TEOLOGIE MAGIE

TRITON

NOVÝ PŘÍSTUP TEOLOGIE K MAGII

TRITON
Praha / Kroměříž

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Plos, Michal

Teologie magie : nový přístup teologie k magii : s předmlouvou a doslovem dvou předních českých profesorů / Michal Plos.

-- Vydání první. -- Praha : Stanislav Juhaňák - Triton, 2021. -- 421 stran. -- (Ruach ; sv. 15)

Částečně souběžný anglický text, české a anglické resumé
Obsahuje bibliografii, bibliografické odkazy a rejstříky

ISBN 978-80-7553-005-9 (brožováno)

* 21/29-1/-9 * 133.4 * 2-1 * 101 * 27-1 * 27-13 * 255.83 * 2-5

* 133 * 27-53/-54 * 272-528 * (048.8) * (043.3)

- náboženství
- magie -- teologické aspekty
- magie -- filozofické aspekty
- křesťanská teologie
- posvátno
- mystéria
- rituály a obřady
- okultismus
- liturgické obřady
- katolická liturgie
- teologie magie
- monografie
- disertace

2-1 - Přirozená teologie. Náboženská filozofie [5]

Michal Plos

TEOLOGIE MAGIE

Nový přístup teologie k magii

TEOLOGIE MAGIE

NOVÝ PŘÍSTUP
TEOLOGIE K MAGII

S předmluvou a doslovem
dvou předních českých profesorů

STANISLAV JUHAŇÁK – TRITON

Michal Plos

TEOLOGIE MAGIE

Nový přístup teologie k magii

*Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována,
rozmnožována a ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.*

Recenzovali:

Prof. PhDr. Milan Nakonečný

doc. JUDr. Stanislav Příbyl, Ph.D., Th.D., J.C.D.

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2021

Text © Milan Plos, 2021

Prologue © Karel Skalický, 2021

Epilogue © Milan Nakonečný, 2021

Cover design © Renata Brtnická, 2021

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON,

Výkálánská 5, 100 00 Praha 10,

www.tridistri.cz

ISBN 978-80-7553-005-9

Jak jinak završit toto dílo než poděkováním dvěma úctyhodným osobám, mému školiteli prof. Dr. Karlu Skalickému, Th.D., a mému konzultantovi prof. PhDr. Milanu Nakonečnému. Ač někdy propadalo se mé úsilí ve skepsi a brány všech vyhlídek i snad bořily se v zajetí neočekávaných zvrátů, vystoupily tyto dvě osobnosti, každá se svou jedinečnou schopností motivovat mou maličkost ke zdárnějšímu očekávání posledních věcí. Neboť každé jejich slovo stávalo se duší této práce. Možnost mít podíl na jejich drahocenném čase, který trpělivě věnovali vedení, revizím, doporučením a ideovým korekturám, znamenala pro mne neopakovatelnou, ba přímo historickou zkušenost. Jejich rozhodnutí vést tuto práci bylo pro mne sdělením, že svoji ochotu, v tak pozhnaném věku, darují tomuto úsilí. Proto více než velice si této zcela bezvýhradně otevřené náklonnosti vážím.

Musím zajisté poděkovat i prostředí pasovské univerzity, a zvláště oddělení pro katolickou teologii, kde jsem měl tu možnost pod záštitou prof. Dr. Hanse Mendla fyzicky pracovat na textu disertace. Děkuji za ubytovací zázemí, které mi zprostředkoval pasovský kněžský seminář vedený přívětivým panem Martinem Denglerem.

Nemohu také opomenout poděkování mému litoměřickému průvodci Dr. Ivo Chmelařovi, který přispěl k dokreslování vztahu mezi magií a křesťanstvím.

Oběma mým rodičům a tetě, kteří čas od času museli snášet mé monotematické obchůzky u kuchyňské linky, patří velký obdiv a vděčnost za jejich důvěru.

How else to end this work than by thanking two honourable persons, my supervisor Prof. Dr. Karel Skalický, Th.D., and my consultant Prof. PhDr. Milan Nakonečný. Although my efforts sometimes fell into scepticism and my illusions and expectations collapsed unexpectedly, these two personalities always emerged, each with his own unique ability to motivate me to await more successful tomorrows. Each of their words became the soul of this work. Having the opportunity to share their precious time, they patiently dedicated it to the leadership, revisions, recommendations, and ideological corrections of my work, meaning for me an unrepeatable and momentous experience. Their decision and willingness to lead this work was for me a great honour, especially if we take into account their blessed age. This is why I really appreciate their unconditional affection and openness.

I must also thank the staff and facilities of the Passau University, especially the Department of Catholic Theology, where I had the opportunity to work on the dissertation text under the auspices of Prof. Dr. Hans Mendl. I give thanks for the accommodation facilities provided to me by the Priestly Seminary of Passau, led by the friendly Mr. Martin Dengler.

I also cannot forget to thank my guide from Litoměřice, Dr. Ivo Chmelař, who helped to illustrate the relationship between magic and Christianity.

Many thanks to both my parents and aunt, who from time to time had to stand my monothematic walks around the kitchen. Let me express a great admiration and gratitude for their trust.

Obsah

Předmluva	13
Úvod	21
Lze hovořit o teologii magie?	21
Rodí se teologie pozemských skutečností	23
První náznak teologie magie v dějinách	25
Cui bono čili Komu prospěje úplně odtrhnout náboženství a magii?	27
1. Magie z pohledu vědy o člověku	33
Animismus a mana v magickém rituálu	37
Sympatetická magie	37
Víra v oduševnělý svět	46
Víra v tajemnou sílu veškerenstva	51
Závěr	57
Síla stvoření v magickém rituálu	60
Účinnost primitivní magie?	60
Myšlení magické a myšlení vědecké	63
Věda, magie a náboženství přírodních kultur	67
Magie jako (vnitřní) moc člověka	70
Historická zkušenost lidstva s magií	77
Definice magie a náboženství	85
Závěr	90
2. Magie jako součást náboženství	95
Magické myšlení v antickém světě	96
Kulturní obavy z magie	96

Obavy křesťanství z jiných náboženských tradic	108
Křesťanství proti magii	113
Démoni z pohledu křesťanství	118
Závěr	125
Nesvár mezi křesťanstvím a novoplatoniky	128
Vliv novoplatonismu na antické křesťanství	128
Vztah mezi teologií a teurgií	135
Novoplatonská teurgie a lidová magie	154
Závěr	163
3. Zájem mudrců o fenomén magie	165
Magie křesťanských pohanských národů	167
Kontrola a řízení středověké zbožnosti	167
Gramotnost a ngramotnost v magii	176
Démon, čarodějnice a magie v odkazu středověké démonologie	195
Sorcellerie (goetie) aneb Čarodějnická hereze	204
Pohanská a barbarská magie v katolické víře	214
Pohanské a barbarské tradice v křesťanství	219
Závěr	226
Okultní setkání „barbarství“ a „pohanství“ v renesanční magii	230
Doba tzv. nové filosofie	234
Duch florentské akademie – „Moudrost odvěká, přírodní a božská“	243
Ficinovi „magičtí démoni“	248
„Teologicko-magické“ dílo Pico della Mirandoly	262
Filosofie věčná, starobylá a skrytá	272
Duch florentské akademie – „Magie vzkříšená“	283
Závěr	292

4. Tajemství magické síly katolického rituálu	299
Posvátná úloha svátostí a svátostin	301
Existuje rozdíl mezi magií a náboženstvím?	301
Neodlučitelnost magie a náboženství?	306
Společné zřídlo náboženství a magie?	318
Posvátné úkony Kristovy církve	322
Princip svátostí	326
Princip svátostin	332
Magie v katolickém křesťanství	337
Závěr	356
Posvátné zaklínání v exorcismu katolické církve	360
Evokace ďábla	361
Síla první: Moc úřadu	371
Síla druhá: Rituální formule exorcisty	374
Síla třetí: Požehnání	380
Závěr	387
Závěr	393
Doslov k pozoruhodnému dílu	398
Věcný rejstřík	400
Jmenný rejstřík	403
Tematická vyobrazení	405
Seznam použitých zdrojů	407
Abstrakt	417
Abstract	419

Předmluva

Dílo *Teologie magie* Michala Plose vzniklo jako disertace k získání doktorského titulu a při závěrečném hodnocení bylo příslušnou komisí schváleno všemi hlasy. Bylo proto spontánním přáním hodnotitelů, aby se disertace zpřístupnila jako knižní publikace vědecké veřejnosti. K tomu však dlužno dodat, že jelikož jde o dílo vpravdě průkopnické, a jak známo, průkopnická díla nemívají snadný porod, nebude bez zájímavosti, když se pokusím krátce nastínit peripetie jejího vzniku.

Prvním obvyklým problémem pro každého doktoranda bývá najít vhodného školitele. A právě tady začala Michalu Plosovi první potíže. Vytkl si totiž dost nezvyklé téma. Chtěl hlouběji objasnit dílo jednoho francouzského myslitele jménem Alphonse-Louis Constant (1810–1875), jenž byl znám pod pseudonymem Eliphas Lévi. Tento myslitel byl dosti problematickou postavou. Nejprve se chtěl stát katolickým knězem, kterým se sice v posledku nestal, ale při studiu získal nevšední znalost katolické teologie a katolicismu vůbec. Dal se pak širokým historickým záběrem do studia magie a kromě jiného se též pokoušel o jakousi magickou teologii kněžství. Myšlení tohoto myslitele ve mně vzbuzovalo dojem, jako by spíše usiloval o jakýsi magicko-teologický klerofašismus.

Není proto divu, že jakmile se náš doktorand obrátil na některého z vyučujících s prosbou, aby se mu stal školitelem, nepochodil. A je zbytečné ptát se proč. Spíše bychom se mohli ptát, jak to přišlo, že kandidát si zvolil tak neobvyklé téma a neztrácel pak odvahu ucházet se o vedení v tak neprůhledné záležitosti. Spokojme se však s konstatováním, že se ve svém neúspěšném hledání nakonec obrátil

na profesora Milana Nakonečného, který mu prý poradil, aby požádal o vedení profesora Skalického. Ujal jsem se této práce? Nikoliv hned. Doporučení profesora Nakonečného mě sice potěšilo, když však mi student Plos vyložil, o kom a o čem chce svou disertaci psát, mé potěšení ochablo. Do tak svrchovaně extravagantního tématu jsem váhal dát se zaplést. Zároveň však z koležiality k profesoru Nakonečnému, kterého jsem znal z Teologické fakulty JU, jsem rovněž váhal odmítnout studenta, kterého mi doporučil on.

Začal jsem se proto nejprve důkladněji rozhlížet v problematice onoho francouzského „magického teologa“ židovského pseudonymu, poté pak zkoumat, co o něm a o magii ví sám student, a nakonec, zda a jak by mi mohl být užitečný svou radou sám profesor Nakonečný. Rozhovory se studentem mě brzo přesvědčily, že jeho znalosti týkající se magie, různých přístupů k jejímu studiu, jakož i jejích rozličných dějinných tvářností a odnoží jsou tak pozoruhodné, že by bylo opravdu čeho litovat, kdyby je nemohl vědecky zúročit. S tímto názorem jsem se pak šel poradit s profesorem Nakonečným. Oba jsme se shodli na tom, že by bylo nanejvýš přínosné, kdyby student svou rozsáhlou znalost problematiky magie mohl vtělit do teologicko-vědecké práce, která by před akademickou veřejností měla vědeckou platnost. Moji prosbu o pomoc mi profesor Nakonečný ochotně přislíbil a příležitostně i poskytoval. Teprve poté jsem se tedy odhodlal vzít si Michala Plose na starost a dělat mu školitele.

To první, co bylo nutno udělat, bylo přesvědčit kandidáta, aby se rozešel s Eliphaselem Lévim a zvolil si pro svou práci o magii cíl, který by nebyl jen rázu historického, kulturologického nebo religionistického, ale který by měl též a hlavně valenci teologickou. Zde se nám však otevřel třetí problém: Jak najít pro množství materiálu, kterého měl doktorand už nashromážděno úctyhodné množství, takový jednotlivý a formující prvek, slovem *entelechií*, která by celé práci dala jak

jednotu smyslu, tak valenci teologie. Můj doktorand přicházel s různými pozoruhodnými návrhy, čerpanými převážně z italské renesance. Všechny se nám však po hlubším prozkoumání prokázaly jako nevhodné pro zajištění teologického charakteru disertace.

A přece se našla cesta z bezcestí. Navrhnul jsem svému svěřenci, aby se zamyslel nad oním velikým obratem, který v minulém století vnesl do teologie Gustav Thils (1909–2000) svým projektem teologie pozemských skutečností, a nad projektem teologie mimokřesťanských náboženství českého teologa Vladimíra Boublíka (1928–1974). A hle. Můj návrh se v jeho mysli tvořivě ujal. Okamžitě pochopil, že když Boublík ve svém projektu hledí na náboženství jako na pozemskou skutečnost, tak v tom už je, ba musí být zavinitá i magie; neboť žádný uznávaný religionista dnes neřekne, že magie by nebyla náboženským fenoménem. Jestliže tedy lze mluvit o teologii mimokřesťanských náboženství, musí být též možné a naprosto legitimní mluvit o teologii magie, která by mohla být jednou podkapitolou. Nejde proto o žádné „dřevěné železo“, ale o zcela legitimní teologický pohled na nepřebernou oblast fenoménů, které lze zahrnout pod jméno magie.

Ostatně, sám Pico della Mirandola (1463–1494), zahledíme-li se na okamžik do minulosti, jako by předjal teologii magie svou slavnou tezí 9., tj. že „*žádná věda nás nemůže více ujistit o Kristově božství než magie a kabala*“.¹ Nám sice dnes není jasné, jakým intelektuálním procesem mohl tento ostrovtipný Florentán a citel Savonaroly dospět k takovému tvrzení, nicméně mohli ho k tomu navést, když už nic jiného, tak alespoň ti nám tak známí Matoušovi „mágové z východu“

1) Pico della Mirandola chtěl svolat do Říma velkou disputaci, pro níž připravil 900 tezí a poslal je papeži Inocenci VIII. Ten však s disputací nesouhlasil a dal teze prozkoumat komisí, jež některé z nich označila za heretické. Jeho předmluvu k plánovaným 900 tezím zveřejnil až jeho synovec pod názvem *O lidské důstojnosti (De hominis dignitate)*, viz MIRANDOLA, Giovanni Pico della: *O důstojnosti člověka*, přel. D. Sanetrník. Oikúmené, Praha 2005.

(*magoi apo anatolón*), o nichž píše na počátku svého evangelia (2,1). Neboť uvážíme-li, že názvu „mágové“ (*magoi*) se jim dostalo od toho, že provozovali astronomickou magii (*mageia*) – hle, jeden její zajímavý druh! – a že skrze tuto magii poznali onu podivuhodnou hvězdu, která je dovedla až k předpovězenému Božskému Králi, pak Picova 9. teze o magii z toho vychází skoro spontánně bez velkých spekulací. A zeptá-li se někdo, jak by to mohlo platit též pro kabalalu, pak lze odpovédět, že jen do té míry, jak dalece je kabala nesena magií.

Tím ovšem nikterak nechci dokazovat proti papeži Inocenci VIII., že ta 9. Picova teze je přece jen pravdivá. Chci tím jen naznačit, jak už ve zmíněné evangelní zprávě se prolínají teologická pravda, magické jednání a astronomické poznání. A když uvážíme, že před Picovou 9. tezí stála ještě o nic méně problematictější jeho teze 4., že „... *magie je nej-ušlechtilější část přírodní vědy*“, je nabíledni, že si tím Pico zadělal na odporce jak mezi teology, tak mezi přírodovědci. Neboť jakmile se začnou prolínat epistemologické roviny, začíná babylonské zmatení jazyků.

S tímto zmatením jazyků ovšem měl co do činění i můj doktorand, který mu čelil pečlivým rozlišením vědeckých přístupů. Proto přistupoval k nábožensko-magické problematice jakoby po pěti schůdcích. Začal přístupem etnologickým a pokračoval pak přístupy historickým, religionistickým, filosofickým a nakonec teologickým. Teprve když stanul na této poslední rovině, soustředil se na jádro své disertace, totiž na otázku působnosti náboženských a magických rituálů. Musím však upozornit, že jeho tak pečlivé rozlišování vědeckých přístupů nebylo projevem rigidního racionalismu, který by ho sváděl podávat jasnou a přesnou definici náboženství proti stejně tak jasné a přesné definici magie, jako by šlo o dvě protichůdné skutečnosti. Jelikož je přesvědčen, že religionistika plným právem zahrnuje fenomén magie pod fenomén náboženství, proto ani on se neoddává descartovské touze razit jasné a přesné definice. Tyto dva zmíněné fenomény, pro něž se

používají dvě slova, totiž náboženství a magie, jsou v reálu tak prorostlé, že se nedají od sebe odtrhávat. Náboženství je mu proto vždycky nějak magické a magie vždycky nějak náboženská.

Z toho mu pak plyne, že obě tyto skutečnosti participují na tom, co jsem si kdysi dovolil nazvat „princip sakramentality“,² aniž jsem však podal jeho důslednější definici. Můj doktorand však v tom šel o krok dál, když ten princip definoval slovy: „*Princip křesťanské sakramentality tedy spočívá v rituálních úkonech, které otevírají brány mezi pozemským a nebeským světem. Ukazují na tajemnou, mysteriózní, nadčasovou a esenciální sílu majestátu Původce všeho stvoření, stejně tak i na tajemné, mysteriózní tělo Ježíše Krista. Údy Boha se rozprostírají po nebi i po zemi, spojují horní s dolními a vydávají ze sebe krev života*“ (citace z části *Posvátné úkony Kristovy církve*, str. 325.

Co tedy povědět k tomu jeho „otevírání bran“? Nelze nesouhlasit. Jen lze poznamenat, že použijeme-li pro onu bipolaritu univerzálního božsko-lidského Bytí (onoho biblického Božího království) výrazy „svět pozemský“ a „svět nebeský“, vyjádříme tím jen jeho dimenzi bezčasově vertikální a zamlčíme, že tato bipolární skutečnost má též horizontální dimenzi časovou, kterou Bible vyjádřila slovy „*první stvoření*“ a „*druhé*“ či „*nové stvoření*“ (viz Iz 43,19; 65,17; 66,22; 2 Petr 3,13; Zj 21,1–5), neboť Boží království spěje v čase ke svému eschatologickému završení. Proto by se snad dalo též říct, že veškeré naše jednání či konání, ať rituální, či nerituální, které konáme v rámci „prvního stvoření“ (neboť my lidé dosud žijeme jen v jeho rámci), přesto nutně vyvolává, ať chceme, či nechceme, **ohlas** ve světě onoho „druhého

2) Nutnost tohoto principu pro působnost svátostí jakož i svátostin a vůbec všech tzv. „dobrých skutků“ jsem si uvědomil v roce 1972 v jedné své italsky psané stati *La Chiesa, la costruzione del mondo e la venuta del Regno*, in: *Orientamenti pastorali*, roč XX., 7–8/1972, str. 55–72.

stvoření“. Ať už tedy použijeme dvojsloví „*otevírání bran*“ jako Plos nebo slovo „*ohlas*“, jak jsem si to dovolil já, jde vždycky o jakousi *interakci* mezi dvěma vzájemně propojenými a prolnutými „světy“. A právě v síle tohoto vzájemného propojení a prolnutí je možná i působnost rituálního jednání jak svátostí (*ex opere operato*), tak svátostin (*ex opere operantis*), tak magie a vůbec každého lidského konání.

Plos se proto prozíravě varoval rozetnout reálný propletenec náboženství a magie na dvě sobě naprosto cizí a protikladné veličiny. V jeho *Teologii magie* se proto kontury mezi konáním náboženským a konáním magickým rozostřují. Magie má něco z náboženství a náboženství něco z magie; když nic jiného, tedy cosi jako posvátnost a mysterióznost. Ostatně s magií souvisí ještě celá škála dalších skutečností okultních a esoterických jako alchymie, astrologie, kabala a hermetismus. Namyšlel si proto racionalisticky, že pro pochopení nepřehledné a vzájemně se prolínající reality náboženského a magického posvátna a mysteriózna je nezbytně nutné vměstnat je beze zbytku do intelektuálních kadlubů, jimiž je obmyslíme, by znamenalo uzavírat si cestu k pochopení reality právě v její nepředstavitelné rozmanitosti. Stále ovšem platí, že k jakémusi vymezení náboženství a magie jsou užitečná dvě znamení, která je odlišují: to první, že náboženství vždycky dokáže ustavit nějaký druh společenské instituce (jakéhosi druhu církve), v čemž magie vůči hledě zaostává; a to druhé, že náboženství si vždycky vytváří nějakou svou více méně kritickou a sebekritickou teologii (racionální reflexi nad vlastní vírou), což magie zhusta opomíjí. Magie nezakládá společenskou instituci a nevymýšlí žádnou „magiologii“. Třeba však též dodat, že tato dvě znamení platí, jen pokud jde o magii obecnou čili populistickou. Obě však se začnou relativizovat, jakmile jde o magii na její vyšší kulturně-intelektuální úrovni. Příkladem by tu v našem českém duchovním prostoru mohlo být ono hnutí, které se v době Masarykovy první republiky ustavilo jako uskupení zvané *Universalie*. Ta totiž, poté co byla jak

nacismem, tak komunismem potlačena, prokázala po půlstoletí pozoruhodnou vůli se znovu obnovit, když po sametové revoluci v návaznosti na onu prvorepublikovou Universalii se znovu ustavila jako *Universalii – druhá pražská*³. Podobnou relativizaci bychom mohli též nalézt v oblasti zoroastriánské magie starověké Babylonie a Persie, kde magie bývala vázána na kněžství a tím i na jakousi instituci.

Nedostatek přesných definic náboženství a magie v Plosově *Teologii magie* nepovažuji proto za nic negativního, ale naopak kladného. Činí ji to schopnou přistupovat k hodnocení všech možných jevových odstínů magie bez intelektuálních předsudků, a to především tam, kde se dnes magie stává metaforou nejen pro svět studií religionistických, ale dokonce i literárních. Stačí pomyslet na to, jak například veliký italský znalec české literatury Angelo Maria Ripellino představil naši stověžatou Prahu celé Evropě coby „magickou“ svým tak překvapivě úspěšným dílem *Praga magica*, takže tento přívlastek „magická“ vyvolal mnohé spory, do jaké míry to může či nemůže odpovídat její dějinně kulturní realitě. A ještě příznačnější se mi zdá, když Martin C. Putna ve svém pozoruhodném díle *Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy* mluví o tom, že „magický realismus je jednou z univerzálních literárních metod dvacátého století, použitelných pro imaginaci kterékoli země či krajiny“, a pak to dokládá literáty z haličské Stanyslavy (nyní Ivano-Frankivsk), když o nich píše, že „vybírají právě prvek magie: oné síly slova, které přetváří skutečnost. Oné síly představivosti, která unáší do jiných světů. Oné síly ducha, která se pohybuje na hraně mezi realitou a iluzí, realitou a »jinou realitou«.“⁴

Plosova **Teologie magie** má však nad to ještě nanejvýš důležitou otevřenost tomu světu, jemuž se akademická teologie na hony vyhýbala

3) Viz PLOS, Michal: *Universalii – druhá pražská*, in: *Pantheon* 2/2016, s. 69–85.

4) PUTNA, Martin C.: *Obrazy z kulturních dějin Střední Evropy*. Vyšehrad, Praha 2018, s. 283.

od těch dob, kdy se začala ustavovat jako akademická disciplína. Jde totiž o svět nejrůznějších žehnání, zažehnávání, zaklínání, a – nelekejte se! – vymýtání zlých duchů, ba samotného ďábla, a to takové vymýtání, pro něž byly už od staletí církevní autoritou formulovány různé exorcismy, nad nimiž duch novověkého a nadmíru učeneckého rozumářství ohrnoval nos jako nad babskou pověrou. A přece je to něco, co mělo v církvi od věků svou tradici a co právě dnes jakoby znovu procítá skoro jako reakce na nejrůznější posedlosti a satanismy, jež kvetou o to víc, oč mň se o ně teologie stará a bere na vědomí. Zde však už nelze mluvit jen o otevřenosti. Zde už musíme mluvit o odvaze. Plos měl odvahu svou racionální, ne však racionalistickou teologií vstoupit do světa nebezpečných vlivů, v nichž bychom se ztratili bez vybavení silou moci úřadu, silou moci rituální formule a silou vitalizace, kterou působí. Proto neváhal napsat, že *„veškeré zaklínací a evokační nebezpečí rituálu slouží k ochraně úřadu kněze. Je navázána na jakousi tajemnou, mysteriózní a doslova heroickou sílu, která není ani osobou Ježíše Krista, ani osobou Otce, ani osobou Ducha svatého, ani osobou kněze“* (viz *Závěr*, str. 389. A tu si dovolím se ptát, zda právě tohle není ta síla, jež ustavuje „sakramentální princip“, o němž byla řeč shora.

Co tedy ještě zbývá povědět na závěr? Nejprve přiznat, že vedení Plosovy disertace mi bylo v celé mé dlouhé akademické kariéře vedením nejnáročnějším. A zadruhé upřímně vyznat, že mi bylo navíc i skutečným dobrodružstvím ducha, jež si ode mne vyžádalo mnohem intenzivnější modlitbu než všechny ty obvyklé méně problematické disertace předchozí. Její tak úspěšné završení mi proto bylo jakoby potvrzením vyslyšení naší modlitby. Ano, říkám „naší“, protože jsem se nedomodlil jen já sám, ale modlil se se mnou i můj student, autor této knihy.

Na svátek sv. Jana Nepomuckého 16. května 2020.